

О. В. Марухленкокандидат економічних наук,
доцент кафедри управління
Київського університету імені Бориса Грінченка

КЛАСТЕРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена актуальним питанням, пов'язаним із концептуальними основами кластерного підходу як інструменту регіонального розвитку. Проаналізовано основні закономірності виникнення і розвитку кластера як форми територіальної інтеграції господарюючих суб'єктів, їх вплив на регіональний розвиток та стан використання кластерного підходу на регіональному рівні в Україні. Розглянуто основні переваги застосування кластерного підходу і деякі проблеми з його впровадженням.

Ключові слова: кластер, інструменти, регіональний розвиток, кластерний підхід, модель М. Портера «diamond», детермінанти, модель детермінант «потрійна спіраль».

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національного господарства в умовах важкого і суперечливого процесу глобалізації неминуче відбуваються перетворення, які не можуть не впливати на економічний розвиток регіонів. У ситуації, що склалася, виникає необхідність розробки стійкої моделі розвитку регіонів України, яка не тільки б захищала регіональну економіку від негативних проявів таких змін, допомагала б адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому регіональному середовищі, але і сприяла б підвищенню конкурентоспроможності регіональної економіки. У цій ситуації найбільш ефективним є інноваційно-орієнтований шлях розвитку, де ключова роль відводиться відповідним інститутам, інфраструктурі та, перш за все, інвестиціям, а одним із ключових завдань є формування основ національного інвестиційного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблемам кластеризації економіки, зокрема на регіональному рівні, приділяється особлива увага як науковців, так і управлінців та бізнес діячів. У цьому контексті все частіше у вітчизняній науковій літературі йдеться про «кластерний підхід», «кластерну модель економічного розвитку», «інноваційні кластерні структури», до створення яких повинна прагнути держава, якщо вона прагне вийти на вищий рейтинг кон-

курентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових публікацій за цією проблематикою таких вчених, як А. Илларионов, М. Портер, К. Морган, О. Серіка, С. Соколенко, О. Романов, Ю. Лавриков, вказує на те, що запровадження кластерної моделі економічного розвитку є дієвим інструментом регіонального розвитку.

Мета статті – дослідити концептуальні основи застосування кластерного підходу до управління інвестиційною політикою регіонів України як інструменту регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних складних умовах розвитку економіки України, а саме втрати Криму, військові дії в Донецькому та Луганському регіонах, виникло багато економічних і соціальних проблем у розвитку регіонів країни. Така ситуація призвела до необхідності в розробці ефективних механізмів державної економічної політики країни та її окремих регіонів. Це стосується не тільки депресивних, але і промислово розвинених регіонів, економіка яких потребує кардинальної реконструкції. Так, якщо в західних регіонах України в останні роки загострилися проблеми зайнятості, то в промислово розвинених регіонах постала необхідність у трансформації економічної структури в напрямі орієнтації на випуск конкурентоспроможного кінцевого продукту.

Тобто аналізуючи особливості перспектив розвитку України у формуванні регіо-

нальної політики, можна дійти висновку, що в сучасних умовах потрібно не стільки відновлювати старе, скільки будувати нове. Більшість вчених-економістів єдині в думці, що в економіці України та її регіонів терміново необхідна трансформація. Високий інтелектуальний потенціал економічно активного населення України, особливості геополітичного положення країни є унікальними умовами успішної регіональної політики, спрямованої на використання інвестиційних можливостей. А стратегічним напрямком для їх прискореного впровадження, на думку багатьох науковців, є саме кластерна політика – заходи, що проводяться органами влади всіх рівнів щодо розвитку кластерів. Цілями кластерної політики є підвищення конкурентоспроможності та інвестиційного потенціалу регіонів, що призведе до розвитку малого і середнього бізнесу, покращення економіки країни.

Державна стратегія регіонального розвитку України до 2020 року, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385, також передбачає створення умов для підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів, ґрунтуючись на принципах кластеризації [1].

Поняття «кластер» досить популярно і використовується в різних науках, таких як: математика, фізика, астрономія, хімія, інформатика, лінгвістика, музика. А. Маршалл, англійський економіст, вперше звернув увагу на кластер як на економічне явище і на підставі досліджень процесів концентрації спеціалізованих компаній у промислових регіонах почалося формування поняття «кластер». Дані дослідження дозволили економісту визначити три переваги для компанії, яка входить до складу кластера. Перша перевага – ефективний обмін інноваціями і досвідом, друга – спеціалізація постачальників і остання – формування ефективного ринку праці з великою кількістю працівників і роботодавців [2].

Далі проводилися дослідження кластерів і їх ефективності американськими вченими У. Айзері, Б. Чайнітцом. Дослідження італійських вчених і аналітиків Майлата і Вассерота, Чаманського і Де Абласа зробили великий внесок у розвиток

промислових районів. Так, на їхню думку, промисловий кластер – це підмножина виробництв економіки, які взаємопов'язані потоками товарів і послуг сильніше, ніж з іншими секторами національної економіки. В італійській літературі також фігурував термін «промисловий округ». За словами Дж. Бекаттіні, це сконцентровані на обмеженій території переважно малі та середні компанії, які виробляють товари або послуги, залучені в соціальне середовище даної місцевості і пов'язані з основною виробничою діяльністю. Дана концентрація компаній – ідеальна модель локальної виробничої системи, яка має власну економічну і соціальну ідентичність [3].

Французькі вчені також цікавилися дослідженнями кластерів, називаючи їх «полюсами зростання» (Д. Дарвент) або «фільєрами» (І. Толенадо і Д.Сольє). Так, швидкорослі галузі економіки, які домінують над іншими секторами економіки і є високо конкурентоспроможними за рахунок ринкового потенціалу або інноваційності та ін., – це полюси зростання, а фільєри – це сукупність галузей, відносини між якими підтримуються більш напружено, в порівнянні з іншими, зовнішніми галузями щодо певної сукупності [4].

Найвідоміше визначення «кластерів» належить професору Гарвардської школи бізнесу М. Портеру. У своїх працях він також розвивав теорію конкурентних переваг територій.

М. Портер дає наступне визначення: «Кластери – це ... географічні зосередження взаємозв'язаних підприємств, компаній, що спеціалізуються на виробництві продукції компаній, працюють в суміжних галузях, і пов'язаних з ними інститутів в конкретних галузях промисловості, конкуруючих компаній, але також співпрацюють між собою» [5].

У своїх дослідженнях М. Портер робить упор на необхідність об'єднувати зусилля на ринку і концентруватися. Це дозволяє підприємствам досягати найвищої продуктивності праці.

На думку М. Портера, «необхідно зосередиться на кластері як на явищі, заснованому на Екстерналі серед підприємств, ніж на якомусь конкретному об'єднанні ...» [5].

У свою чергу, Д. Якобс пропонує в основу визначення економічного кластера використовувати такі принципи [3]:

- 1) географічний;
- 2) принцип взаємозв'язку між галузями промисловості;
- 3) технологічний.

Дані фактори – детермінанти, які в ході взаємозалежних відносин стають рушійною силою кластеру на мікроекономічному рівні і формують модель М. Портера «diamond», яка є найвідомішою концепцією конкурентних переваг галузі. Детермінанти конкурентоспроможності галузі об'єднані в чотири групи: факторні умови; умови внутрішнього попиту; суміжні і обслуговуючі галузі; стратегія і структура компаній, суперництво між ними. Окрім головних детермінант, у моделі визначені додаткові змінні: випадкові події та державна політика, які можуть як посилити, так і послабити синергетичний ефект взаємодії основних детермінант [5, с. 298]. Ці змінні впливають на стан у країні, а основні детермінанти моделі повинні бути сприятливими для досягнення промисловістю країни міжнародного успіху. Дія даної системи детермінант призводить до формування кластерів у конкурентоспроможних га-

лузях країни, які складаються з взаємопов'язаних підприємств і фірм.

Вважаємо, що сучасні тенденції економічної глобалізації зумовлюють необхідність введення в модель ще одного важливого фактору – діяльності міжнародного бізнесу, тобто транснаціональних корпорацій, які впливають на конкурентоспроможність галузей через вхідні та вихідні інвестиційні потоки.

Включаючи діяльність міжнародного бізнесу в модель «національного ромбу» Портера як детермінанту конкурентоспроможності, можна побачити, що він впливає на інші детермінанти також (рис. 1):

1) факторні умови: з приходом іноземних ТНК стимулюється більш ефективно використання вітчизняних активів і природних ресурсів, і розширюється доступ до іноземних активів для місцевих компаній;

2) умови внутрішнього попиту: при вході іноземних ТНК на місцевий ринок покращується якість товарів, що виробляються, попит стає більш диверсифікований через вплив іноземних стандартів якості;

3) суміжні і обслуговуючі галузі: іноземні філіали ТНК можуть стати ядром, навколо якого формуватиметься новий кластер із місцевими обслуговуючими фірмами;

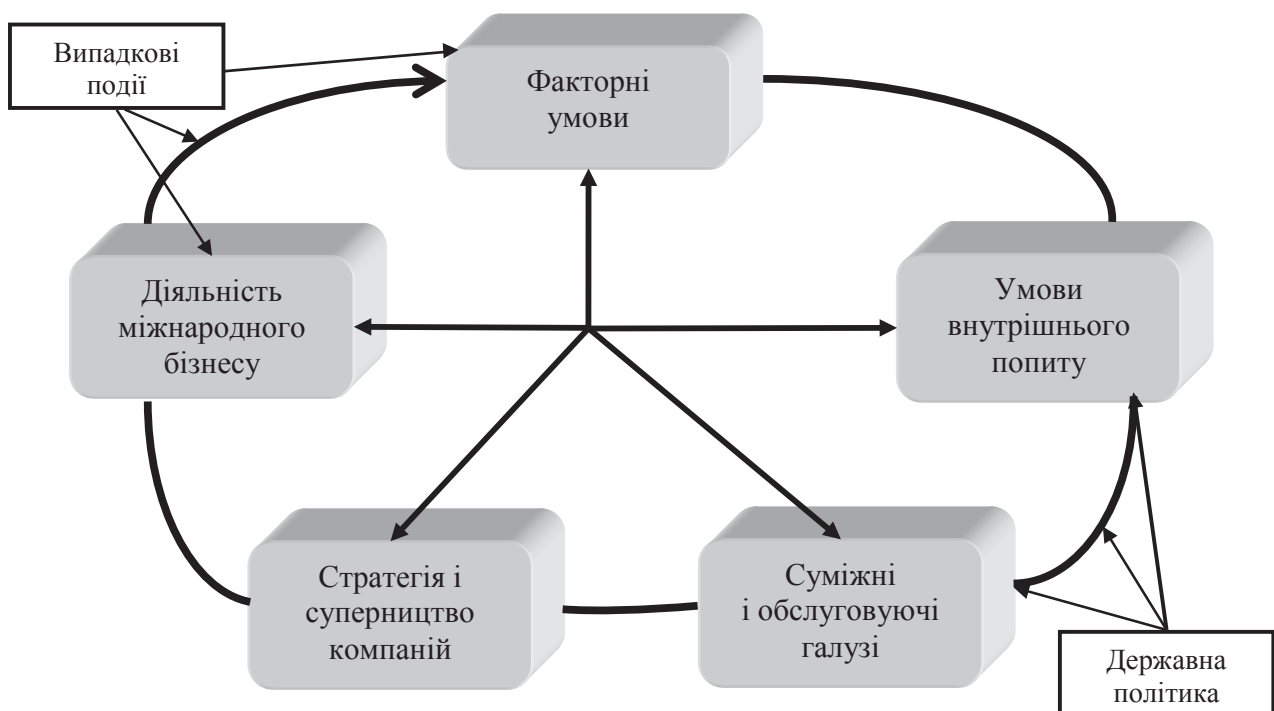

Рис. 1. Сучасна модель конкурентних переваг – «diamond» М. Портера

4) стратегія і суперництво компаній: поява на ринку більш ефективно функціонуючого іноземного підприємства зумовлює активізацію конкуренції між місцевими фірмами.

На сьогодні модель «diamond» М. Портера не єдина модель, яка являє собою систему конкурентних переваг (детермінант), необхідних для утворення і розвитку кластера. Так, виділяють такі моделі: «потрійна спіраль» (рис. 2) Г. Етцковича, «продуктивний і ініціативний кластер», або модель «впливу учасників кластера» О. Зольвела.

У моделі «потрійна спіраль» компанії і галузі є малі та середні підприємства, їх об'єднання; місцева і регіональна влада – учасник кластера, який відповідає за його формування, розробляючи програми і проекти регіонального розвитку економіки; дослідження, освіта, розробки – це університети, коледжі, ліцеї та дослідницькі центри, які беруть участь у пошуках і розробках інноваційних технологій для модернізації та збільшення ефективності роботи підприємств кластеру, а також дана детермінанта виступає джерелом висококваліфікованих кадрів.

Таким чином, ключовою умовою успішного функціонування кластера є наяв-

ність трьох основних детермінант, а також ефективної співпраці між ними [2–8].

Дослідження багатьох вчених і в тому числі М. Портера визначили важливу рису розвитку промислових регіональних кластерів – поєднання кооперації та конкуренції, тобто явища, коли фірми і співпрацюють, і конкурують між собою. Як, наприклад, конкуренція між компаніями на ринках збуту і в той же час кооперація для отримання фінансування з боку держави.

Американський вчений В. Прайс, вважає, що в «кластерній моделі поведінки підприємств необхідно спиратися на державно-приватне партнерство, співробітництво між урядом і бізнесом» [7].

Теорію регіонального кластера сформулював М. Енрайт. У своїй теорії він погоджується з Д. Якобсеном і враховує географічний принцип в основі формування регіональних кластерів.

Дослідження, проведені американським вченим М. Енрайт, дозволили зробити висновок, що «регіональний кластер – це промисловий кластер, в якому компанії – члени кластера знаходяться в географічній близькості один до одного» [3].

На відміну від теорії М. Портера, М. Енрайт вважає, що конкурентні переваги створюються на регіональному рівні і за-

Рис. 2. Модель детермінант «потрійна спіраль» Г. Етцковича

лежать від національно-культурних традицій ведення бізнесу, наявності необхідних ресурсів, організації виробництва.

Проблемами кластеризації економіки в даний час займаються такі вчені, як Ж. Мігалева, С. Ткачова, заслуговують уваги наукові статті Ю. Королюк, Г. Карпінська, Н. Внукова, О. Єрмакова, В. Бритвихин та ін.

Так, наприклад, Ж. Мігалева пропонує комплексне використання теорій кластерного механізму і сучасних концепцій інноваційного розвитку [6].

Особливу увагу Ж. Мігалева приділяє створенню інноваційних кластерів. «Інноваційний кластер ... являє собою об'єднання промислових підприємств, дослідницьких центрів, органів державного управління, громадських організацій, яке дозволяє використовувати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньої фірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість більш швидко і ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття та винаходи» [4].

У науковій статті «Кластерна теорія економічного розвитку» Т. Цихай зазначає, що «кластерний підхід дозволяє вирішувати питання конкурентоспроможності держави, регіону, галузі Є основою стимулювання інноваційної діяльності, а також основою взаємодії великого і малого бізнесу» [7].

Проаналізувавши різні підходи до трактування поняття «кластер», можна виділити характерні ознаки кластерів:

- 1) наявність конкурентоспроможних підприємств, що мають істотну частку на внутрішньому і зовнішньому ринку;
- 2) підприємства повинні мати істотні конкурентні переваги;
- 3) наявність кооперації між компаніями – учасниками кластера;
- 4) наявність вільної конкуренції між компаніями – учасниками кластера;
- 5) єдиний інформаційний простір;
- 6) можливість впровадження інновацій.

Різні концепції кластерів, а також основні переваги та недоліки кластерного підходу [14] розглянуті в науковій статті В.А. Бритвихіна.

Таким чином, регіональний кластер – це концентрація підприємств на одній те-

риторії з метою зміцнення конкурентних переваг учасників, поліпшення конкурентоспроможності економіки регіону в цілому, розвитку бізнесу і на цій основі підвищення рівня життя населення.

Так само характерними рисами кластера можна виділити такі:

- 1) учасники кластера знаходяться в рамках певної географічної території, розміри якої варіюються від кількох близьких міст до території всієї країни;
- 2) наявність тісних зв'язків і структурованості усередині кластера;
- 3) підвищення конкурентоспроможності як окремих підприємств – учасників кластера, так і економік регіону і країни в цілому;
- 4) наявність «ядра», навколо якого відбувається об'єднання учасників кластера і яким можуть виступити університети, школи бізнесу, асоціації та ін.

Таким чином, кластерний підхід організації економіки має ряд позитивних ефектів для регіону, в якому функціонує кластер, а саме: залучення інвестицій, підвищення інноваційності галузі, зниження собівартості вироблених товарів і послуг за рахунок синергетичного ефекту, підвищення якості продукції, розширення асортименту ринків збуту, збільшення обсягів експорту і ж підвищення конкурентоспроможності як окремих підприємств – учасників кластера, так і галузі, регіону і країни в цілому.

Висновки і пропозиції. Створення кластерів сприятиме зростанню економічного розвитку регіонів України та їх інвестиційної привабливості, що призведе до підвищення конкурентоспроможності регіонів та економіки України в цілому.

Використовуючи механізм реалізації державної економічної політики України, заснований на кластерній моделі розвитку економіки країни, зокрема на регіональному рівні, дуже важливо усвідомити глибокий зміст та структуру такої моделі, а також умови її формування і подальшого становлення. Необхідно засвоїти методику історично утворених кластерів і рівня їх впливу на економічний розвиток міста. Дуже важливо своєчасно підтримувати регіональні кластерні ініціативи, а також враховувати місцеві територіальні осо-

бливості під час формування регіональної кластерної політики та реалізації її на практиці.

Список використаної літератури:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
2. Marshall, A. Principles of Economics. [Text]: monograph. / A. Marshall. - London: Macmillan, 1920. – ISBN 1-57392-140-8.
3. Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development [Electronic resource]. – Access mode: http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/003/821/original/Making_sense_of_clusters.pdf.
4. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона. [Текст] / Ж. Мингалева, С. Ткачева // МЭ и МО. – 2000. – № 4. – С. 19–25.
5. Porter, M. Competitive Advantage of Nations [Text]: monograph. / M. Porter; Free Press. – New York, 1998. – 896 p. – ISBN 0684841479.
6. Boja, C. Clusters Models, Factors and Characteristics [Text] / C. Boja // International Journal of Economic Practices and Theories. – 2011. – № 1. – P. 34–43.
7. Making Sense of Clusters: Regional Competitiveness and Economic Development [Electronic resource]. – Access mode : http://www.tci-network.org/media/asset_publics/resources/000/003/821/original/Making_sense_of_clusters.pdf.
8. Smith, R. Industry Cluster Analysis: Inspiring a Common Strategy for Community Development [Electronic resource]. – Access mode : <http://extension.psu.edu/workforce/briefs/indclustanal.pdf>.
9. Королюк Ю.Г. Кластерний підхід як складова регіонального управління / Ю.Г. Королюк // Державне управління: удосконалення та розвиток. Ефективна економіка, № 3 – 2010. – С. 46–52.
10. Карпінська Г.В. Теоретичні і методичні засади реструктуризації та кластеризації підприємств / Г.В. Карпінська. – Одеса : Інтерпрінт, 2011. – 201 с.
11. Внукова Н.М. Фінансові послуги у становленні кластерних ініціатив / Н.М. Внукова. – Харків : Видавництво ХНЕУ, 2011 – 226 с.
12. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі / О.А.Єрмакова. – Одеса, 2011. – 198 с.
13. Ким Дж.-О., Мюллер Ч.У. и др. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ: Пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1989 – 215 с.
14. Бритвихин В.А. Использование кластерного анализа для типологизации признаков / В.А. Бритвихин, Ф.А. Красина, С.Н. Симонцев // Социологические исследования. – 1994. – № 2 – С. 100–105.

Марухленко О. В. Кластеры как инструменты регионального развития

Статья посвящена актуальным вопросам, связанным с концептуальными основами кластерного подхода как инструмента регионального развития. Проанализированы основные закономерности возникновения и развития кластера как формы территориальной интеграции хозяйствующих субъектов, их влияние на региональное развитие и состояние использования кластерного подхода на региональном уровне в Украине. Рассмотрены основные преимущества применения кластерного подхода и некоторые проблемы с его внедрением.

Ключевые слова: кластер, инструменты, региональное развитие, кластерный подход, модель М. Портера «diamond», детерминанты, модель детерминант «тройная спираль».

Marukhlenko O. Clusters as instruments of regional development

The article is devoted to topical issues related to the conceptual foundations of the cluster approach as an instrument for regional development. The main regularities of the emergence and development of the cluster as a form of territorial integration of economic entities, their impact on regional development and the state of using the cluster approach at the regional level in Ukraine are analyzed. The main advantages of applying the cluster approach and some problems with its implementation are considered.

Key words: cluster, tools, regional development, cluster approach, M. Porter's "diamond" model, determinants, and the "triple spiral" determinant model.